

Jačanje građanske odgovornosti i odnosa prema zajednici

Od 80-tih godina prošlog stoljeća, polazeći od Sjeverne Amerike, komunitarizam ostvario je značajan uticaj na političko teorijske i socijalno filozofske diskusije. Komunitarizam je dopušteno definisati kao poziciju suprotnu liberalnom modelu mišljenja; polazna premisa komunitarizma je svakako kritika atomističkog individualizma liberalne tradicije. Iz pozicije komunitarizma - Charles Taylor, Michael Walzer, Michael Sandel - pokazuje se kao posebno upitno shvatanje, da je kod pitanja pravednosti princip univerzalnih osnovnih i ljudskih prava predestiniran svim formama kolektivnog samoodređenja; nasuprot tome, oni zastupaju mišljenje, da je zajedničkim (komunitarnim) predstavama dobra pripisana normativna prednost. O jednoj jedinstvenoj komunitarističkoj poziciji ne može se svakako govoriti, jer upravo kod kritike liberalnog principa pravednosti dopušteno je izvesti različite načine argumentacije. Ove razlike prestaju na ovom mjestu biti više interesantne; mnogo više je značajnije koncentrisati se na tekstove, koji su od autora komunitarističke tradicije napisani za civilnodruštveni diskurs. U fokusu komunitarističkih razmišljanja stoji pri tome hipoteza, da se građanska društva ne mogu bazirati na apstraktnim pitanjima pravednosti, nego da su pitanja pravednosti usidrena u solidaristički priznatim odnosima individuuma unutar političke zajednica. Politički diskurs moderne koncentriše se prema Charles Taylor u bitnom oko pojma civilnog društva, koji je u poslednjoj deceniji prošlog vijeka ponovo otkriven i koji je upravo tada doživljavao njegovu socijalnu renesansu. Otuda je on razvio socijalno antropološki pristup konceptu civilnog društva rekonstrukcijom novije istorije ovog pojma; za ovu svrhu on razlikuje dva značajna teorijska shvatanja pojma civilnog društva, naime takozvana „L-linija“, koja se poziva na engleskog filozofa Locke i druga nazvana prema francuskom filozofu Montesquieu „M-linija“. Za Locke poziciju je karakteristično, da civilno društvo opisuje kao nepolitičku i sa tim nedržavnu sferu; prema tome procesi ekonomske razmjene roba i argumentativne rasprave su već konstituirali jedan socijalni totalitet, i to totalitet građanskog društva, koji se sastoji iz područija ekonomije i javnosti. Montesquieu koncept misli civilno društvo naprotiv kao jednu politički organizovanu cijelinu, pri čemu je odlučujuće, da je politička moć pojmljena kao diferencirana i na više nezavisnih aktera ili institucija distribuirana. Sa ovim shvatanjem nije nikako osporavano postojanje udruženja i asocijacija sa nepolitički definisanim

ciljevima. Njihovo značenje ne sastoji se ipak u tome, da oni oblikuju jednu nepolitičku društvenu sferu, nego više u tome, da oni stvaraju osnovu za fragmentiranje i diverzifikaciju socijalne moći unutar političkog sustava. Sada Charles Taylor ne želi oba civilnodruštvena koncepta, koje on uzima iz novovjekovne historije ideja, da razumje kao jednake varijante; mnogo više on operira sa njegovom vlastitom koncepcijom pojma, jasno za Montesquieu liniju. Građansko društvo sa njegovim mnogobrojnim udruženjima, pokretima i asocijacijama dopire, prema tome, duboko u političku sferu i samo preuzima funkcije političkog upravljanja; civilno društvo je kod Charles Taylor, tako se može formulirati, pojmљeno kao jedno politički ili sistemski integrirano, državno regulirano civilno društvo. Charles Taylor sa pravom ukazuje, da teoretičari na Istoku kao i na Zapadu, koji ovaj pojam upotrebljavaju, sa njim mnogo više izražavaju nego samo nezavisnost političke države i globalnog društva međusobno. Oni žele istovremeno sprovesti paradigmu zapadne demokratije, njenu historiju i praksu. Da se iza toga formulirana premisa, da civilno društvo na Zapadu već postoji, jasno je odmah na prvi pogled, ako se ima predstava o mreži od državnog skrbništva samostalnih udruženja, koje imaju utjecaj na institucionalnu politiku; poziva dakle na jednu opštu definiciju civilnog društva. Pored toga, poznaje Charles Taylor još dva specifična određenja civilnog društva: prema prvom civilno društvo postoji samo tamo, gdje se društvo kao cjelina kroz udruženja, koja nisu od političke moći upravljana, strukturira i gdje se njegova djelovanja mogu koordinirati. Alternativno ili dopunski prema ovom značenju možemo o civilnom društvu uvijek tamo govoriti, gdje ukupnost udruženja, asocijacija i pokreta može državnu politiku signifikantno definirati ili modulirati.

Američki politolog Michael Walzer opisuje vlastitu koncepciju civilnog društva u interakciji sa traženjem udobnog života unutar zajedničkog djelovanja u političkoj zajednici, koja se zasniva na zajedničkim normama kao i predstavama o opštem dobru. To za njega znači, da svi pokušaji jednu predstavu kao predstavu dobrog života predstaviti, trebaju biti odbačeni. Takve jednodimenzionalne predstave promašuju kompleksitet ljudskog društva. Civilno društvo na osnovi takvog jednodimenzionaliteta nije moguće osnovati. Na ovoj ravni leži koncepcija od Michael Walzer, koji sa njegovim pojmom civilnog društva upravo želi to izbjeći, da se jednom socijalnom sustavu - kao Taylor politici - dopustiti prednost pred

drugim subsistmima. U pojedinačnom distancira se on od četiri (prominentna) idejno-istorijska odgovora na pitanje dobrog života unutar zajednice, koji istovremeno jedan drugi prostor djelovanja ili formu djelatnosti favorizuju; u njegovim stavovima ne može politička zajednica, isto tako kao ni ekonomska aktivnost, tržišna razmjena ili etnicitet sami za sebe garantirati dostizanje dobrog života. Traži se mnogo više, piše Michael Walzer, „umjetnost povezivanja“, odnosno kombinacija četiri odgovora; iz ovog razloga izjašnjava se on za civilno društvo, koje sve četiri forme ili oblasti djelovanja podjednako obuhvata. U idealnom slučaju civilno je društvo jedan prostor djelovanja svih prostora djelovanja, svi su obuhvaćeni, niko nije preferiran. Civilno društvo je sa tim koncipirano kao sveukupni socijalni totalitet, koji sve socijalne sisteme integrira u jednu skladnu cijelinu ili totalitet. Svakako, ostaje kod Michael Walzer napokon pitanje bez odgovora, zašto (ravnopravna) kombinacija različitih polja djelovanja treba osigurati ili garantirati dobar život unutar političke zajednice - upravo isto tako spajanje divergentnih načina djelovanja ne inkludira očigledno negativne odnosno ambivalentne posljedice djelovanja. U Michael Walzer koncepciji komunitarističkog civilnog društva su sadržane očigledno normativne premise, koje se kod detaljnijeg razmatranja vrlo nevjerovatnim, utopijskim pokazuju. Problematično nama se na kraju čini i sam pojam civilnog društva; nije li pojam civilnog društva u osnovi tako apstraktan ili utopijski, da bi se mogao primjeniti na jedan ukupan niz relevantnih situacija.

Michael Walzer se bavi, najprije, sa idejom republikanizma koja političku zajednicu označava kao najosobitiji djelatni prostor za dobar život. Prema njoj, ideal dobrog života je biti jedan diskutirajući građanin, koji personalno, aktivno politički participira. Za njega je najveći izraz njegovog razumnog i moralnog bića da, politički djelujući, sa drugim građanima kolektivno, definiše njegovu zajedničku sudbinu. Ovdje se individuum prepoznaje kao političko biće. U ovom republikanskom idealizmu identifikuje Michael Walzer jednu teoriju, koja se može slijediti kroz ukupnu povijest političke filozofije. On pri tome, ukazuje na grčke teorije, zatim na teorije Rousseaua i Johna Stuarda Milla, pa sve do političkih doktrina 19. i 20. stoljeća. Sve su predstave o participaciji građanstva u društvenom životu polazile od toga da građanstvo svoje aspiracije, da bi u političkom životu moglo aktivno participirati, zasniva na svojoj sposobnosti kao djelatnog aktera. Sadašnji

komunitaristi u Sjedinjenim Državama se trude da omoguće jedan novi pristup Rousseau - ovom idealizmu, tako što se oni zalažu, i to na samom početku američkog republikanizma, za obnovu građanskih vrlina. Komunitaristi veoma uvažavaju republikanizam. Pri tome je aktivna politika naša najviša samodeterminacija i naša kreativna snaga koja će biti usmjerena na modeliranje institucija političkog subsystem i donošenja političkih odluka u demokratskoj državi. Ovo razumjevanje participativne politike, koja se kao najviše samoodređenje čovjeka artikuliše, vodi ka tome da se sve druge djelatnosti čovjeka, iz razloga preferencije takve aktivne politike, privremeno odgode.

Prvi odgovor na pitanje o dobrom životu Michael Walzer kritikuje na sljedeći način - da ovaj život nije „istinski život“ većine građana u modernom društvu. Ovakva kritika od strane Michael Walzer ima jedan dvostruki povod: prvo, ne stoji politička moć moderne države, u odnosu na jako rastuću državnu djelatnost u slučaju angažmana aktivnih građana, sasvim pod kontrolom njenih građana. Politička moć demosa se otuda segmentarno pokazala kao jedna čista iluzija. Drugo, u životu građana pored aktivne politike, isto tako, igraju jednu nazamjenljivu ulogu i druga bitna životna područja. Ekonomska pitanja zanimaju građane mnogo više nego pitanja političke zajednice. Republikanski mislioci (Hannah Arendt) su vidjeli u ovom zanimanju aktivnih građana za ekonomska pitanja samo jednu opasnost za njihove vrline kao građana. Otuda je dopušteno konstatovati da se ideal republikanizma ni u kojem slučaju ne odnosi na realitet moderne demokratije i s tim ne može biti ekskluzivan odgovor na pitanje o dobrom životu. Pluralnost nacrtu dobrog života u modernom funkcionalno diferenciranom društvu ne dopušta da (državljeni) građani politički život spoznaju kao njihovo osobno ostvarenje. Ni jedno, tako glasi Michael Walzer glavni argument, za pluralno, demokratsko civilno društvo, shvatanje dobrog života, bilo to jedno, republikansko, socijalističko, kapitalističko ili etnonacionalističko, ne može zahtijevati prioritet u jednom društvu, koje je u njegovim političkim, ekonomskim i socijalnim strukturama kompleksno i istovremeno fragmentirano. Ovaj bez sumnje vrijedno i poželjan demokratski idealizam, ipak, ne spoznaje da se individuumi na prvom mjestu moraju brinuti za održavanje vlastitog života. Ovaj primat ekonomije stoji u antinomiji sa vrijednostima aktivne državno građanske participacije. Protiv tradicije republikanskog diskursa o zajednici pojašnjava Michael Walzer da se njegov koncept političke zajednice,

komunitarnih uvjerenja i kolektivnog identiteta zasniva na diskurzivno dijaloškom razumijevanju društvenog praksisa i s tim na apostrofiranju demokratske forme života koja je nespojiva sa svakim oblikom jednog partikularnog koncepta zajednice.

Prema „republikanskom“ gledištu, međutim, politika sadrži više od posredujuće uloge; ona je više konstitutivna za način postupanja društva kao celine. „Politika“ je shvaćena kao reflektivni oblik supstantivnog etičkog života, naime, kao posrednik u kome članovi donekle usamljenih zajednica postaju svesni zavisnosti jednih od drugih i delujući kao građani u punoj deliberaciji dalje oblikuju i razvijaju postojeće odnose uzajamnog priznanja u udruženje slobodnih i jednakih združenih građana (consociates) pod zakonom. Time liberalna arhitektura vlade i društva trpi značajnu promenu: pored hijerarhizovanog uređenja države i decentralizovanog uređenja tržišta, to jest, mimo administrativne moći i ličnih interesa pojedinca, *solidarnost* i orijentacija ka opštem dobru pojavljuje se kao *treći izvor* društvene integracije. U stvari, ovo horizontalno političko oblikovanje volje čiji je cilj uzajamno sporazumevanje ili (2) komunikativno postignut konsenzus ima štaviše po pretpostavci prioritet i u smislu nastanka i u normativnom smislu. Autonomna osnova civilnog društva, osnova nezavisna od javne administracije i tržišno posredovane privatne razmene pretpostavljna je kao preduslov prakse građanskog samoodređenja. Ova osnova štiti političku komunikaciju da ne bude progutana od aparata vlasti ili asimilovana u tržišne strukture. U republikanskom shvatanju, politička javna sfera, zajedno sa njenom osnovom u civilnom društvu, stiče strateški značaj. Ovi konkurentski pristupi proizvode dve suprostavljene slike građanina.

Jer, svako istinski demokratsko pojmljeno društveno oblikovanje javnog mišljenja i nastajanje interesa u organizacijama, partijama i parlamentima je upravo upućeno na neformalna javna mišljenja, kako se ona mogu samo izvan struktura jedne ne na političkoj moći zasnovane političke javnosti, obrazovati. Teorija civilnog društva od Jürgen Habermas je posebno inspirativna: civilno društvo se treba sastojati od otvorenog broja autonomnih organizacija, zajednica i pokreta. Te su organizacije, pokreti i zajednice iznutra demokratski struktuirane, tako da njihovi članovi imaju utjecaj na oblikovanje stavova i interesa, komunikacijski uticaj ili komunikacijsku moć, koja se može identificirati. Jezgru civilnog društva obrazuju - piše Jürgen Habermas - prije svega spontano nastale asocijacije,

organizacije i pokreti, koji društveno slojevite problemske i tematske oblasti privatnog životnog svijeta nalaze, primaju, kondenzuju i dalje prenose u političku javnost. Proceduralistički model deliberativne demokratije zajedno sa javnom sferom postavlja arenu za otkrivanje, identifikaciju i interpretaciju tematsko problemskih sadržaja koji se odnose na društvo u cjelini.

Dalje deliberativna teorija demokratije čini zavisnim „širenje deliberativne politike“ od „institucionalizacije odgovarajućih procedura i komunikacijskih pretpostavki, kao i od sklopa institucionalizovanog savjetovanja sa informalno oblikovanim javnim mnijenjem.“ Uspjeh deliberativne demokratije ne zavisi od jednog kolektivno i djelatno sposobnog građanstava, nego od institucionalizacije odgovarajućih procedura i komunikacijskih pretpostavki. Proceduralizacija legitimnosti i vezivanje političkog sistema sa perifernim mrežama političke javnosti vodi, prema Jürgen Habermas, ka oblikovanju *decentralizovanog društva*. Ovaj pojam demokratije nema više potrebe da upotrebljava pojam društvene cjeline sa državom u središtu koja je zamišljena kao, u širem smislu, ciljno orijentisani subjekat. Prema Jürgen Habermas konstituira se politička zajednica tek u diskursu i u proceduri socijalne participacije. Pojmu proceduralne demokratije odgovara sljedeća Jürgen Habermas metafora decentralizovanog društva koje svakako sa političkom javnosti diferencira jednu arenu za opažanje, identifikaciju i preradu ukupnih društvenih problema, tako što ono kao mjesto komunikativne moći omogućava i dopušta raspravu o stilovima života i formama podruštvljenja institucionalne politike. Prema tome decentralizovano društvo oblikuje prostor političke deliberacije.

Posljedice su bile u principu etnički „homogene“ zajednice čiji je interni socijalni kapital bio produkovan na štetu ograničenja i borbe protiv drugih etničkih zajednica. Ku-Klux-Klan i SA - jedinice, etničke milicije u bivšoj Jugoslaviji ili fundamentalističke religijske zajednice u Libanonu, Iraku i Afganistanu oblikuju socijalne mreže i formalna udruženja koja stvaraju socijalni kapital samo za one koji njima pripadaju. Oni se zatvaraju prema drugim etničkim, kulturnim i religijskim zajednicama. Ova linija razdvajanja je često učvršćena kroz visok stepen nepovjerenje i netoleranciju, ponekad isto kroz manifestno nasilje prema drugim grupama i manjinama. Postojeći segmentirani „raskoli“ etničke naravi, mogu biti intenzivirani kroz civilnodruštvene aktivnosti.

Prema liberalnom gledištu, građanski status je prvenstveno određen u skladu sa negativnim pravima koje građani imaju vis-à-vis države i ostalih građana. Kao nosioci ovih prava oni uživaju zaštitu vlasti sve dok slede privatni interes unutar granica zacrtanih pisanim zakonima – a to uključuje i zaštitu od uplitanja vlasti. Politička prava, kao pravo glasa i sloboda govora, ne samo da imaju istu strukturu nego imaju i slično značenje kao građanska prava koja ograđuju prostor unutar koga su pravni subjekti oslobođeni spoljne prinude. Ona građanima daju mogućnost da potvrde svoj privatni interes na takav način da se oni, putem izbora, sastava parlamentarnih tela i formiranja vlade, konačno zbrajaju u političku volju koja ima uticaja na administraciju.

Prema republikanskom gledištu status građanina nije određen modelom negativnih sloboda na koje građani mogu polagati pravo *kao* privatne osobe. Zapravo, politička prava – pre svega prava na političku participaciju i komunikaciju – jesu pozitivne slobode. One ne garantuju slobodu od spoljne prinude nego mogućnost učešća u zajedničkim praksama, putem kojih građani najpre mogu postati ono što žele da budu – politički autonomni tvorci zajednice jednakih i slobodnih građana. Utoliko politički proces ne služi samo tome da održi vlast pod aktivnim nadzorom građana koji su prethodno stekli društvenu autonomiju kroz praktikovanje svojih privatnih prava i prepolitičkih sloboda. Isto tako malo ima ulogu veze između države i društva, jer administrativna vlast uopšte nije autohtona vlast; ona nije nešto dato. Zapravo, ova vlast proističe iz moći građana nastale komunikativno kroz praksu samozakonodavstva i svoju legitimaciju pronalazi u činjenici da, institucionalizacijom javne slobode, štiti ovu praksu. Dakle, *raison d'être* države ne leži prvenstveno u zaštiti jednakih privatnih prava, nego u garantovanju inkluzivnog obrazovanja mišljenja i volje u kome slobodni i jednaki građani postižu sporazum o tome koji su ciljevi i norme u jednakom interesu svih.

Međutim, savremeni republikanci teže da javnu komunikaciju tumače na komunitaran način. To je upravo onaj korak ka *etičkoj konstrukciji političkog diskursa* koji ja osporavam. Politika ne može biti pretvorena u hermeneutički proces samorazjašnjenja zajedničkih oblika života ili kolektivnog identiteta. Politička pitanja ne mogu biti svedena na tip etičkih pitanja gde mi, kao članovi zajednice, sebe pitamo ko smo mi i šta želimo da budemo. U komunitarnom tumačenju republikanski model je previše idealističan čak i u granicama

čisto normativne analize. Prema ovom tumačenju, demokratski proces zavisi od vrlina građana posvećenih javnom dobru. Ovo očekivanje vrline već je odvelo Rusoa da razdvoji građanina usmerenog na opšte dobro od privatnog čoveka, koji ne može biti etički preopterećen. Jedinstvo političkog zakonodavstva je, po pretpostavci, unapred osigurano supstantivnim etičkim konsenzusom. Nasuprot tome, tumačenje etike diskursa ustrajava na činjenici da demokratsko obrazovanje volje ne izvlači svoju legitimacijsku snagu iz prethodnog sticanja nataloženih etičkih uverenja, nego iz oboje, komunikativnih pretpostavki koje omogućavaju da u različitim oblicima deliberacije u igru uđu bolji argumenti i iz procedura koje osiguravaju fer proces pregovaranja. Teorija diskursa prekida sa čisto etičkim shvatanjem građanske autonomije.

Dok razdvajanje državnog aparata od društva izaziva polemičku reakciju sa republikanske strane, prema liberalnom gledištu ono ne može biti uklonjeno, nego samo premošćeno demokratskim procesom. Naravno, uređenom uravnoteživanju moći i interesa potrebno je ustavno kanalisanje. Demokratsko oblikovanje volje samozainteresovanih građana je opterećeno srazmerno slabijim normativnim očekivanjima. Ustav treba da ukroti državni aparat kroz normativna ograničenja (kao osnovna prava, podela vlasti etc.) i da ga prinudi da kroz nadmetanje političkih stranaka sa jedne strane i vlade i opozicije sa druge strane na odgovarajući način uzme u obzir konkurentske interese i vrednosna usmerenja. *Razumevanje politike koje je usmereno na državu* može se odreći nerealistične pretpostavke o građanstvu sposobnom za kolektivno delovanje. Njeno žarište nije toliko input racionalnog političkog oblikovanja volje nego output razumnih i delotvornih postignuća administracije. Liberalna argumentacija usmerava svoje salve protiv mogućih smetnji od strane administrativne moći koja se upliće u spontane snage samoregulišućeg društva. Liberalni model ne zavisi od demokratskog samoodređenja promišljenih građana, nego od pravne institucionalizacije ekonomskog društva koje treba da garantuje suštinski nepolitičko zajedničko dobro zadovoljenjem privatnih prohteva.

U okvirima radikalnodemokratske koncepcije civilnog društva autorski tim se zanima i za temu zasnivanja socijalne politike. Jedna liberalno zasnovana politička zajednica postavlja pitanja o socijalnim uslovima političke participacije i korelira demokratsko sa socijalnim pitanjem. Za autore socijalna politika figurira kao izraz civilnog solidariteta i ne samo kao

zadatak socijalne države ukoliko se radi o socijalnim uslovima mogućnosti komunikativne slobode i participacije. Ako je javna (komunikativna) sloboda koncipirana u okvirima jednog simbolički reprezentiranog javnog prostora, nakon toga se može postaviti pitanje da li i kako socijalni akteri civilnog društva imaju pristupe ovom prostoru i kako ga mogu ispunjavati. Civilna solidarnost s tim stvara jedan most od privatne prema socijalnoj autonomiji i od političke prema socijalnoj participaciji. Jer u suprotnom postoji opasnost da pojedini građani ili socijalne skupine zbog njihovih konkretnih uslova života nisu više u stanju da participiraju u javnom životu. Socijalno pitanje važi libertarno - republikanskoj teoriji utoliko kao „integralni sastavni segment demokratskog pitanja“ kada ono ne smije biti previđeno, te kada socijalni minimalni uslovi moraju biti ispunjeni, s tim da individue moraju dostići stvarni pristup političkim djelatnim prostorima civilnog društva. Socijalna politika time postaje jedan građanski komunitarni zadatak. Ovo se svodi na to da treba sve građanke i građane opunomoćiti, njihova mišljenja i interese autonomno artikulirati i za njih djelotvorno nastupiti u javnosti. S tim da je, polazeći od socijalnih nejednakosti i kao njihov rezultat, stvoren jedan pristup modernim formama interesne politike. Posmatrajući navedeno zaključuje se da socijalno sudjelovanje i politička participacija ne potiču od razdvojenih sfera, nego oni zajedno konstituiraju status aktivnog građanina.

Sa ovom predstavom o inkluzivnoj, ne ekskludirajućoj demokratiji ne može svaka politička ili socijalna manjina slijediti ciljeve prema svojoj slobodnoj želji, nego samo u okviru „interaktivnog priznanja i dužnosti građana, na kojima se zasniva njihova politička zajednica.“ Republikanski ili demokratski orijentisani autori povezuju njihovu predstavu o socijalnoj politici i subsidijaritetu sa ciljem mobilizacije postojećih demokratskih potencijala sa demokratski oblikovanim teorijskim razmišljanjima o aktiviranju javnog života i socijalne demokratije. U jednom funkcionalno diferenciranom društvu, koje sebe karakterizira kroz pluralizam i konfliktnosti, socijalna povezanost (socijalna integracija) se više ne konstruira kroz prerađivana konfliktna iskustva unutar civilnog društva. Istina, može svaki zahtjev biti javno artikulisan, ali ne može biti nasilno inaugurisan. Ponovno uspostavljanje uslova javne (komunikativne) slobode implicira, prema tome, nužnost jednog javnog monopola koji garantuje osiguranje komunikativnih sloboda u civilnom društvu i pruža mogućnosti svim socijalnim akterima sudjelovanje u zajedničkim javnim

stvarima. Iz ovdje razvijenog obrazloženja javne (komunikativne) slobode i iz simboličkog dispozitiva demokratije dopušta se zaključiti spremnost pojedinačnih aktera ili grupa civilnog društva da se koriste pravila civiliziranog, socijalnog razriješavanja konflikta. Pri tome treba doći do izražaja radikalna sekularizacija osnova socijalne politike. Na mjesto državnog rezona stupa u demokratskoj republici jedna interaktivna dužnost svih aktera civilnog društva. Ovo znači da socijalno marginalizirane grupe (manjine) trebaju dobiti nužnu podršku kao pomoć za samopomoć i za autonomnu sposobnost djelovanja, po čemu oni koji trebaju pomoć ne bi više trebali imati status bezpomoćnih klijenata nego se mogu kao akteri civilnog društva pozivati na uzajamne dužnosti za temeljno osiguranje materijalne egzistencije kao uslova mogućnosti komunikativne slobode.

Napokon, liberalni i komunitaristički koncepti argumentiraju oba na jednoj pozadini koja apostrofira odgovornost zajednice aktivnih građana nasuprot građanskom društvu odnosno političkoj zajednici. To vodi izoblikovanju jednog građansko društvenog (univerzalističkog) identiteta koji može posredovati između partikularnih zahtijeva etičkih zajednica i jedne na moralnim faktorima fundirane političke legitimnosti i s tim politički integrativno djeluje. Oni akcentuiraju građanske vrline kao jedan esencijalni strukturalni segment za socijalno održanje društva. Dok, komunitarizam naglašava umrežavanje nedržavnih autonomnih organizacija, dotle se Ralf Dahrendorfov liberalni koncept oslanja na, kroz opcije (mogućnosti), definisana građanska prava koja mogu biti artikulisana i implementirana kroz civilnodruštvene aktere djelovanja. Pored toga, apostrofira liberalni diskurs funkcije građanskog društva kao suprotstavljene moći prema državi, kao autonomnu kontrolnu moć koja se angažira da minimalistička država izvršava njene obaveze prema građanima.

Ovdje dolazi do jedne internalizacije socijalno integrativnih vrijednosti i normi koje definišu identitet individuuma. Komunikativna tradicija i slijeđenje konformističkih pravila djelovanja (moć i njoj pripadajući atributi) je utoliko vjerovatnija što su integrativne vrijednosti i norme dublje internalizirane i što su one savršenije institucionalizirane. Mogućnosti građana za percepciju društvene vlastite odgovornosti i za eficientnu artikulaciju njihovih interesa stoje u uskom interakcijskom sklopu sa stepenom socijalnog i interpersonalnog povjerenja građana: Što je veće povjerenje građana međusobno i nasuprot društvu, utoliko su veće šanse, ad hoc zastupanja građanskih interesa. Komunitaristička

formula političke zajednice, prema kojoj je čovjek na zajednicu usmjeren, označava istovremeno i koncepciju ljudske samorealizacije, koja se ne može razumjeti u hedonističkoj ili kalkulatивно racionalnoj formi kao individualno maksimiranje korisnosti.

U slučaju da je državi pripisana jedna posebna uloga, ne samo da stvara institucionalne okvire za civilno društvo, nego i da oblikuje funkciju zajedničkog života, tada uloga čovjeka kao (državljanina) građanina uživa jednu izvjesnu prednost u komparaciji prema drugim stvarnim i mogućim članstvima ljudi u asocijacijama. I to je upravo pluralitet veza, koje zajedništvo stvara, koje građane u jednom takvom demokratsko pluralističkom društvu povezuju. Nikako se članovi civilnog društva ne trebaju permanentno i u svako vrijeme, kao (državljanini) građani, u udruženjima angažovati i u tome ne treba tražiti najveći dio njihove sreće i njihove odgovornosti. Prema shvatanjima Michael Walzera ne definiše se status građanina prema paradigmi negativne slobode koju ovaj kao pojedinac može zahtijevati, nego kroz mogućnost participacije u zajedničkom diskursu. Ali, demokratija traži, barem s vremena na vrijeme, da angažovani građani preuzmu odgovornosti u subsystemima.

Ova odgovornost stvara jednu orijentaciju na opšte dobro, te ne može jedna odgovornost postojati sama za sebe ili jedna odgovornost za jednu kroz vlastiti identitet substancijalno otjelovljenu zajednicu, nego postoji odgovornost pojedinca za njega i njegove sugrađane sa kojima je on povezan u jednom politički odgovornom kolektivu. Uzajamno priznanje građanina obuhvata ne samo priznanje etičkih diferencijacija u pravnu jednakost, nego isto komunitarnu političku odgovornost. Tako što civilno društvo ove funkcije ispunjava, omogućuje ono kontrolu moći, društvenu participaciju, kooperaciju, toleranciju i ne rijetko eficientnost kod stvaranja političkih programa. Demokratska država ne može preživjeti bez pluralističkog civilnog društva. Civilno društvo i demokratska država zahtijevaju temeljno građane i građanke koji se aktivno angažiraju u različitim djelatnim sferama. S time postoji jedna dalja funkcija civilnog društva u demokratsko participativnoj socijalizaciji građana i regrutovanju demokratskih elita za državne instance odlučivanja. Dostići ovaj cilj nije jednostavno, kako to zvuči. Jednom većem broju građana se politički angažman čini potpuno stranim. Angažovano djelovanje u civilnom društvu nije primarno moguće postići samo kroz moć; državno, političko djelovanje treba biti dopunjeno kroz nešto, što prije nalikuje organiziranju sindikata nego političkoj mobilizaciji, prije učenju u školi nego

debatiranju u skupštinama, prije dobrovoljnoj službi u bolnicama, nego pristupanju političkim partijama, prije radu u etničkim udruženjima ili feminističkim grupama za podršku nego jednoj izbornoj kampanji, prije postavljanju budžeta za kooperative nego odlučivanju o nacionalnoj finansijskoj politici.

Ova odgovornost stvara jednu orijentaciju na opšte dobro, te ne može jedna odgovornost postojati sama za sebe ili jedna odgovornost za jednu kroz vlastiti identitet substancijalno otjelovljenu zajednicu, nego postoji odgovornost pojedinca za njega i njegove sugrađane sa kojima je on povezan u jednom politički odgovornom kolektivu. Uzajamno priznanje građanina obuhvata ne samo priznanje etičkih diferencijacija u pravnu jednakost, nego isto komunitarnu političku odgovornost. Tako što civilno društvo ove funkcije ispunjava, omogućuje ono kontrolu moći, društvenu participaciju, kooperaciju, toleranciju i ne rijetko eficientnost kod stvaranja političkih programa. Demokratska država ne može preživjeti bez pluralističkog civilnog društva. Civilno društvo i demokratska država zahtijevaju temeljno građane i građanke koji se aktivno angažiraju u različitim djelatnim sferama.

Uzajamno priznanje građanina obuhvata ne samo priznanje etičkih diferencijacija u pravnu jednakost, nego isto komunitarnu političku odgovornost. Tako što civilno društvo ove funkcije ispunjava, omogućuje ono kontrolu moći, društvenu participaciju, kooperaciju, toleranciju i ne rijetko eficientnost kod stvaranja političkih programa. Demokratska država ne može preživjeti bez pluralističkog civilnog društva. Civilno društvo i demokratska država zahtijevaju temeljno građane i građanke koji se aktivno angažiraju u različitim djelatnim sferama. S time postoji jedna dalja funkcija civilnog društva u demokratsko participativnoj socijalizaciji građana i regrutovanju demokratskih elita za državne instance odlučivanja. Dostići ovaj cilj nije jednostavno, kako to zvuči. Jednom većem broju građana se politički angažman čini potpuno stranim.

Napokon, liberalni i komunitaristički koncepti argumentiraju oba na jednoj pozadini koja apostrofira odgovornost zajednice aktivnih građana nasuprot građanskom društvu odnosno političkoj zajednici. To vodi izoblikovanju jednog građansko društvenog (univerzalističkog) identiteta koji može posredovati između partikularnih zahtijeva etičkih zajednica i jedne na moralnim faktorima fundirane političke legitimnosti i s tim politički integrativno djeluje.

Oni akcentuiraju građanske vrline kao jedan esencijalni strukturalni segment za socijalno održanje društva.

Literatura:

- Taylor, C. 1988: Negative Freiheit? Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Taylor, C. 1989: Die Beschwörung der Civil Society. in: Michalski, K. (Hrsg.) 1991: Europa und Civil Society, Stuttgart: Klett-Cotta.
- Taylor, C. 1992: Negative Freiheit: Zur Kritik des neuzeitlichen Individualismus, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Taylor, C. 1993: Liberale Politik und Öffentlichkeit. In: Michalski, K. (Hrsg.) 1993: Die Liberale Gesellschaft, Castelgandolfo Gespräche, Stuttgart: Klett-Cotta.
- Taylor, C. 1993-a-: Der Begriff der „bürgerlichen Gesellschaft“ im politischen Denken des Westens. In: Brumlik, M. und Brunkhorst, H. (Hrsg.) 1993: Gemeinschaft und Gerechtigkeit, Frankfurt a.M.: Fischer.
- Taylor, C. 1993-b-: Aneinander vorbei: Die Debatte zwischen Liberalismus und Kommunitarismus. in: Honneth, A. (Hrsg.) 1993: Eine Debatte über die moralischen Grundlagen moderner Gesellschaften, Frankfurt a.M. u. New York: Campus.
- Taylor, C. 1994: Das Unbehagen an der Moderne, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Taylor, C. 1995: Atomismus, in: van den Brink, B. (Hrsg.) 1995: Bürgergesellschaft. Recht und Demokratie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Taylor, C. 1996: Quellen des Selbst: Die Entstehung der neuzeitlichen Identität, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Taylor, C. 2001: Die Formen des Religiösen in der Gegenwart, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Taylor, C. 2002: Wieviel Gemeinschaft braucht die Demokratie? Aufsätze zur politischen Philosophie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Taylor, C. 2012: Ein säkulares Zeitalter, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Walzer, M. 1988: Exodus und Revolution, Berlin: Rotbuch.
- Walzer, M. 1991: Sphären der Gerechtigkeit, Frankfurt a.M. u. New York: Campus.
- Walzer, M. 1992: Zivile Gesellschaft und Amerikanische Demokratie, Berlin: Rotbuch.

- Walzer, M. 1993: Die kommunitaristische Kritik am Liberalismus; in: Honneth, A. (Hrsg.) 1993: Eine Debatte über die moralischen Grundlagen moderner Gesellschaften, Frankfurt a.M. und New York: Campus.
- Walzer, M. 1995: Was heißt die zivile Gesellschaft?; in: Brink den van, B. (Hrsg.) 1995: Bürgergesellschaft, Recht und Demokratie, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.